

אלחנן דרייפוס

טענת מקה טעונה בבתולה מהנשואין

א. הצגת הסוגיה

- ב. שיטת רשי', תוספות והרא"ש
- ג. שיטת הרמב"ן
- ד. שיטת הרמב"ם
- ה. פסק ההלכה
- ו. סיכום

א. הצגת הסוגיה

המשנה אומרת (כתובות א, ד) שמי שנושא בתולה, אלמנה, גירושה וחולצה מן הנישואין כתובתןמנה, "ויאין להן טענת בתולים", כלומר, הוא אינו יכול לטעון שמקחו היה מקה טעונה כיוון שנשאה על דעת שהוא ונמצאת בעולה, ולכן יוכל לגרשה ללא כתובה כלל. הגמרא (כתובות יא, ב) מביאה ברייתא שאומרת, שאפילו במקרה שיש עדים שהאישה לא נבעלה לראשונה, יש לה כתובה منها, ולא ניתן לטעון שזו מקה טעונה. הגמרא (שם יב, א) מביאה מחלוקת רבה ורבashi, באשר לכל מקרה שבו מישחו נשואה אישת עלה ונמצאת בתולה ונמצאת בעולה. רבה סובר שככל מי שנושא אישת עלה שעלה ונמצאת בעולה, אינו יכול לטעון שמקחו היה מקה טעונה, ואולי במקרה שהיתה נשואה אינו יכול לטעון טענת בתולים, משום שיש אני הכא שהרי כניסה ראשוני או "נכנסה לחופה", אולם במקרה אחר הוא יכול לטעון שמקחו היה מקה טעונה, ולגרשה ללא כתובה. לפיה לישנא אחת בgemara מחלוקת רבה ורבashi מוסבבת על הברייתא, ולפי לישנא אחרת מחלוקתם מוסבבת על המשנה. הגמרא מסיקה כי "מאן דמתני לך אברייתא כל שכן אמרתניתין, ומماן דמתני לך אמרתניתין אבל אברייתא לא, משום דעתך אמר לך אני עדים סמכיכי".

את דברי רבashi "ושאני הכא שהרי כניסה ראשוני או "נכנסה לחופה", ניתן להבין באחת ממשתי דרכיים :

1. מכיוון שנכנסה ראשון היא בחזקת בעולה! נמצא שנושא אותה על דעת שהוא בעולה, ולכן כתובתהמנה ואין כאן מקה טעונה.
2. בכך שכבר כניסה ראשון לשם נישואין בטל חינה, כבעולה, ולכן כתובתהמנה, למורות שהיא בחזקת בתולה. העובדה שהבעל הסכימים בכל זאת לשאת אותה, למורות שבטל

חינה, מוכיחה שאין כאן מכך טעות, שהרי אין היא שונה מבעולה שבטל חינה וכתובתהמנה, ואם כן מסתבר שגם אם היה יודע שהיא בעולה היה נושא אותה.

שיטת רשיי, תוספות והרא"ש

רשיי, תוספות והרא"ש פירשו בדרך הראשונה. אשר לברייתא, תוספות והרא"ש (בתוספותתו) פירשו שמנחים שהבעל, מבחינה סובייקטיבית, אינו סומך על העדים, משום שאומר לעצמו שהם רוצחים לשבח בפניו את האישה, ונמצא שהוא נושא אותה על דעת שהוא בעולה.

רשיי בפירושו על המשנה (ד"ה כתובתהמנה) כותב: "דבחזקת בעולה קימא משכנסה לחופה", ובגמרא על דברי הברייתא, הוא אומר (ד"ה שהרי כנסה ראשוני שי"עליו לדעת שנבעלה)". נראה שמתכוון לומר, שאובייקטיבית כלל לא ניתן לסמוך על העדים, ולכן צריך הבעל לקחת בחשבון כשנושאה אותה שיש סיכוי שהיא בעולה¹. בקצרה, הברייתא לפyi רשיי סוברת, שככל איש שכנסה לחופה הרי היא בחזקת בעולה, ויש לקחת זאת בחשבון! לפי הסבר זה מפרש רשיי, שדברי הגדירה "מאן דמתני לה אברייתא כל שכן אמרתניין", ומאן דמתני לה אמרתניין אבל אברייתא לא, משום דעתך אמר לה אני אמר אעדים סמכיכי", מוסבים על מחולקת רבashi ורבה. דהיינו, מי ששותה שרבashi חולק על הרבה בברייתא שבנה אמר שיש עדים שלא נבעלה, ככל שכן שיסבור שהוא חולק עלייו גם במשנה שבנה אמר שאינו עדים. אולם מי ששותה רבashi חולק על הרבה במשנה, אולי יסביר שאelibא דהברייתא הוא יודה לרבה שלעולים אדם לא יכול לטעון מכך טעות בכל מקום שנשא אישת על דעת שהוא בעולה ונמצאת בעולה. זאת משום שבברייתא מדובר שיש עדים שלא נבעלה, ואם כן מבחןת הבעל אין ממשימות לכך שנשאה בעבר לאחר, ובכל זאת אין יכול לטעון מכך טעות.

שיטת הרמב"ן²

הרמב"ן פירש בדרך השנייה:

משמעות לי דחכי קאמר: **בודאי שבחזקת בתולה נשאה כמו שאמרו העדים,** אבל אין זה מכך טעות שהרי ידע שכנסה הראישון לשם נשואין, **ושוב אין לה חן בתולה, אלא הרי היא בעיני כל אדם בתולה אף על פי שאיןה בעולה.** לפיכך, אין זה מכך טעות... שאללו היה יודע גם כן שהיא בעולה, היה נשאה וכותב לה דמים הללו.

¹ או בכלל החשש שאולי העדים רצו לשבחה בעיניו, או בכלל החשש שהעדים טועו, לדברי הריבטב"א (ד"ה הרבהashi אמר).

² שיטה זו מוזכרת בירושלים (פרק א הלכה ג). מובאות גם ברשב"א ובריטב"א על הסוגיה.

לפי הסבר זה, מפרש הרמב"ן שדברי הגمراה "מן דמתני לה אבריתא כל שכן אמתניתין, וממן דמתני לה אמתניתין אבל אבריתא לא, משות דעתך אמר לך ana adim smachim", מוסבים על דין המשנה ודין הבריתא, ולא על מחולקת רביה ורב אש**³**. דהיינו, התנא של הבריתא ודאי סובר בתנא של המשנה, שהרי אם במקרה שיש עדים שלא נבעלה עדיין אין הבעל יכול לטעון מכך טעות – משות שבטל חינה – כל שכן שאינו יכול לטעון מכך טעות כאשר אין לה עדים שלא נבעלה. לעומת זאת, התנא של המשנה לא בהכרח סובר בתנא של הבריתא. זאת משות שנייתן לומר, כי במקרה שיש עדים שלא נבעלה, על אף שבטל חינה בעיני כל אדם מעצם העובדה שנישאה לאחר, הבעל סומך על העדים שהיא בתולה ונושא אותה בשבייל חיבת לילה ראשון, ועתה שגילה שהיא בעולה הוא טוען שנמצא מכך טעות לעניין זה, ונמצא שדין הבריתא אין נכון. ברם, במקרה שאין עדים שלא נבעלה, אין שום צד לטעון טענת בתולים, שהרי כבר בטל חינה, ומכך שאינו מוכח שייעידו לו עדים אם היא בתולה או בעולה, ומוכן לכנסה על הספק, הוא מראה שאינו מקפיד אפילו על חיבת לילה ראשון.

שיטת הרמב"ם

בפרק י מהלכות אישות, פוסק הרמב"ם (הלכה ב) :

כיוון שנכנסה האروسה לחופה הרי זו מותרת לו לבא עליה בכל עת שירצה
והרי היא אשתו גמורה לכל דבר, ומשתכנס לחופה נקראת נשואה אף על פי
שלא נבעלה, והוא שתהיה רואייה לבעליה...

מפורש אפוא, כי כבר מעת כניסה לחופה, אם האישה רואייה לבעליה, אפילו אם לא בא עליה, הרי היא כבר כאשתו גמורה לכל דבר.

את משנתנו פוסק הרמב"ם בפרק יא מהלכות אישות. כבר בהלכה א כותב הרמב"ם : "... כתובתה מהה, שמשנשאת הרוי היא **כבעולה**" – הרמב"ם אינו כותב שהיא בחזקתה בעולה, אלא שהיא כמו בעולה,(Clomar), מרופת שבאמת אינה כן. בהלכה ב מפרט הרמב"ם את הדברים : "... ואף על פי שהן בתולות, הוויל וחזקת הנשואה שתבעל... תקנו לנו מהה... בין נבעל בין לא נבעל. והרי הן כבעולות לכל דבר". אם כן, הרמב"ם כותב בפירוש, שגם אם ידוע שהగורשה או האלמנה מן הנישואין בתולה, ולא נבעלה, מכיוון שהחזקת שתבעל בעתיד לאיש לו נשאת, היחס אליה הוא ככל בעולה, וככובתה מהה.

בהלכות איסורי ביאה וט, א; ג) הרמב"ם פוסק :

אי זו היא חלה?... אחת מן הנשים האסורות לכהונה שנבעלה לכון,
נתחללה... ואם נשאת, אף על פי שלא נבעלנתחללה, שכל נשואה בחזקת
בעולה אף על פי שנמצאת בתולה.

³ הניסוח "מתני לה" מסתדר יותר טוב לשיטת רשי". שמא הרמב"ן גרש כתוב יד רומי (130) שאינו גורס את המלה "לה". מאידך, המשפט "דמאי אמר לה ana adim smachim" מסתדר יותר טוב לשיטת הרמב"ן.

לכוארה, הרמב"ם סותר את עצמו מיניה ובהה. אם האישה נמצאת בתולה, כיצד ייתכן שהיא בחזקת בעולה?!

נראה להשיב, כי המילה "חזקת" ברמב"ם, משמשת בשתי משמעותות שונות:

1. מעמד מציאותי – "נקודת ההנחה היא ש...".

2. מעמד הלכתי – "המעמד ההלכתי של... הוא...".

במשמעות הראשונה, נקודת ההנחה מביאה לידי קביעת מעמד הלכתי. כאשר הרמב"ם רוצה להשתמש במשמעות זו, הוא משתמש בביטויי "חזקת ז ש-X". דוגמא לכך ניתן למצוא בהלכות שחיטה ז, ט⁴:

תולעת שהיתה בריאה וניקבה ויצאה, והרי הריאה נקובה בתולה, הרי ז
モtotra. חזקה שאחר שחיטה תיקוב ותצא.

לעומת זאת, במשמעות הביטוי "חזקת X" הוא, שמדובר ההלכתי של ז נקבע על פי היחס ההלכתי ל-X. לדוגמא (חמץ ומצה ב, יז):

המשכיר בית סתום בארבעה עשר הרי זה בחזקת בדוק ואינו צריך לבדוק.

מעתה נוכל להבין את פסקי הרמב"ם. בפרק יא מהלכות אישות (הלכות א-ג) הרמב"ם מלמדנו, שמכיוון שנקודת ההנחה המציאוטית היא שאישה נשואה תבעל – שכן למדנו בפרק י שאשתו "מורתרת לו לבא עליה בכל עת שירצחה"⁵ – הרי שהמעמד ההלכתי שנקבע לה, הוא ככל מי שכבר נבעל, וכך תקנו לה כתובהמנה גורידה.

בהלכות איסורי ביהא (יט, א; ג) פוסק הרמב"ם: "שכל נשואה בחזקת בעולה אף על פי שנמצאת בתולה". דהיינו, היחס ההלכתי למי שנשأت הוא כמו זה של בעולה, כפי שתכתב הרמב"ם בפרק יא מהלכות אישות (להלן ב): "ויהרי הן כבעולות לכל דבר". אם כן, כמו שמי שנבעל לכהן נתחללה, כך מי שנישאת לכהן נתחללה, אף על פי שהיא בתולה⁶.

אלא שעדין יש להבין, מה הסברה לקבוע לאישה מעמד ההלכתי של בעולה כבר מרגע הנישואין רק ממשום חזקהה שתבעל, והרי סוף סוף היא בתולה?!

⁴ וראה גם הלכות גירושין יא, ד; מעשר יג, ז; בכורות ז, יא; גזילה ואבידה יד, א.

⁵ וראה הלכות איסורי ביהא כא, ט.

⁶ הרמב"ם מציין שהטעם שי"אמ נשאת אף על פי שלא נבעל נתחללה", הוא "שכל נשואה בחזקת בעולה אף על פי שנמצאת בתולה". ברי כי הרמב"ם בא ללמדנו שההלכה זו מובסת על הנאמר בפרק יא מהלכות אישות: "ויאף על פי שאין בתולות, הוαιיל וחזקת הנשואה שתבעל...". הרמב"ם מציין אפוא, שלמדנו מהלכות אישות "שכל נשואה בחזקת בעולה אף על פי שנמצאת בתולה", "הוואיל וחזקת הנשואה שתבעל".

⁷ בדוגמה שהובאה בגוף המאמר לביוטי "חזקת ז ש-X", כמו בשאר הדוגמאות שהוזכרו בהערה הקודמת, המעמד ההלכתי נקבע לאור הנחה שהיא שהוחזק שקרה או שקרה, יקרה או כבר קרה, לפני שתהיה נפקותא לקבעת המעמד ההלכתי.

נראה שהרמב"ם מסתמך בפסקיו אלה, על עקרון המובא בכמה מקומות בש"ס⁸:

כל מدت חכמים כן היא, בארבעים סאה טובל בארבעים סאה חסר קורטוב
איינו יכול לטבול בהן.

מכיוון שלא ניתן לבדוק כל מקרה לגוףו, ולביר האם האישה נבעל או לא, שהרי זוהי פריצות לבועל בפני עצים, חכמים קבעו 'מידה' גם בעינינו: כל אישה הנכנסת לחופה מוגדרת, הלכתית, כבעולה⁹. חכמים בחרו במידה זו, מכיוון שמשעה שנכנסה לחופה "הרי זו מותרת לו לבא עליה בכל עת שירצה... וחזקת הנושא שtabעל".

בדברי הר"ן עולה שהבין בשיטת הרמב"ם. זאת, לאור העובדה שהוא מעתיק את לשונו רשיי בפירושו למשנה למעט הנימוק "דבוחזקת בעולה קיימת משוכנעת לחופה", ובמקום זאת מעתיק את לשון הרמב"ם "שמשנשאת הרי היא כבעולה". גם הרמב"ן השתמש בלשונו זו, אלא שהוסיף את המילים "בעוני כל אדם". מכך שהר"ן שינה מושון רשיי, ולא הוסיף מילים אלה, משמע שהבין כרמב"ם ולא כרשיי והרמב"ן.

פסק ההלכה

הרי"ף והרא"ש העתיקו את לשון המשנה, והשմיטו את הברייתא ואת מחלוקת רבה ורבashi. משמע מכך, שהם סוברים שם נשأت לראשונה, אז רק כאשר אין עדים שלא נבעל, לא ניתן לטען טענת בתולים.

נראה שסבירו כך מושום שפסקו, כמקובל, הלכה קלישנא בתרא, לפיה "מאן דמתני לה אמרתניין, אבל אברייתא מצי אמר לה אני אעדים סמכי". לפי הרא"ש, סוברב שאביבא דליישנא בתרא, אם הדין של הברייתא נכון רבashi אינו חולק על הרבה, מכיוון שההלכה כרבashi, שבכל מקום שכנסה בחזקת בתוליה ונמצאת בעולה – למעט מקרה שכבר נישאה לאחר בעבר – יכול לטען טענת מכך טעות¹⁰, ניתן לפסק רק את דין המשנה לפיו רבashi חולק על הרבה וסוברב כן.

אשר לרי"ף, ניתן גם לומר שהוא מפרש כרמב"ן, לפיו אלביבא דליישנא בתרא דין הברייתא כלל אינו נכון.

⁸ כתובות כד, א; ר"ה יג, א; מנחות קג, ב. ועיין גם מניינג, לד.

⁹ אודה לראש הישיבה שהעירני אודות הסבר זה בדברי הרמב"ם. ועיין גם "יד פשטה" על הלכות אישות יא, א; וכן "יעיונים במשמעותו של הרמב"ם", עמ' קסא, קסז ובעיקר קצט.

¹⁰ נראה שהרי"ף והרא"ש לא העתיקו את דברי רבashi, מושום שהפשט הוא בשיטתו, דין המשנה שונה מדין אישة נשאת לראשונה, "שהרי כניסה ראשונה". אך, לאור העובדה שטענת רבashi מותבקשת מאליה, הראשונים התקשו בסברת רבה (ראה רש"ב"א וריטב"א יב, א – ד"ה רבashi אמר).

לפי הסברנו לשיטת הרמב"ם לא משמע כך, אלא שאבילו יש עדים לכך שלא נבעלה, מכיוון שחייבים קבועו 'מידה', כתובתה של בתולה מן הנישואין מנה ואין לה טענת בתולים.¹¹ מלבד זאת, בהלכה ח פוסק הרמב"ם במפורש, ש"כל שתובתה מהה... אין לה טענת בתולים". משמע שבכל מקרה שתובתה מהה, אבילו יש עדים, אין לה טענת בתולים. לכואורה קשה, שהרי כלל נקטוט בידינו, ובפרט אצל הרמב"ם, שהלכה כלישנא בתרא!

שמא סבר הרמב"ם כריטיב"א שפסק:

מן דמתני לה אמרתניין, אבל אברייתא אביל רבashi מודה לרבה, דאמר Ана עדדים סמכי. ומיהו, כיון דקיימה לנו דנסחה בחזקת בתולה ונמצאת בעולה אין לה כלל, איתת לנו למתניתה אבילו אברייתא כי היכי דתהי בריתיא אליבא דהילכתא, ושאינו הכא שהרי נסחה ראשונה, וכן הלכה.

ניתן להוסיף, שבירושלמי מובה פרך הלכה ז, שדעת ר' יוחנן בשיטת הבריתא: "אי זו היא בתולה מן הנישואין? אמר ר' יוחנן כל שנכנסה לחופה ועידיה מעידין אותה שלא נבעלה". הרמב"ם פסק אפוא, קר' יוחנן. אמנם מיד לאחר מכן מובה שם ש"אמיר רבי יוסי הדא אמרה, נשא אישת בחזקת בתולה ונמצאת בעולה, אין זה מקה טעות להפסידה מכתובות מנה", אולם בעניין זה, פסק הרמב"ם כרבashi שהוא בתרא.

הטור והשו"ע (בן העור סז, ב) פסקו בפירוש את דין הבריתא, שאבילו אם יש עדים לכך שלא נבעלה, יש לה כתובה מנה.

סיכום

נחלקו הראשונים בהבנת דברי רבashi:

רש"י, תוספות והרא"ש סוברים שמשעה שאישה נשأت, הרי היא בחזקת בעולה. לפי **תוספות והרא"ש**, הבריתא סוברת שאם יש עדים שלא נבעלה, מניחים שהבעל אינו סומך עליהם מבחינה סובייקטיבית, ולפי **רש"י** הבעל אינו יכול לסומך על העדים מבחינה אובייקטיבית.

הרמב"ן סובר שמשעה שאישה נשאת בטל חינה בעניין כל אדם. לפי זה, גם אם יש עדים שלא נבעלה אין זה משנה כלל, משום שעצם העובדה שנשأت לאחר מבטל את חינה בעניין כל אדם, ולכן כתובתה מנה.

הרמב"ם סובר שמכיוון שאין דרך לבירר אם אישת נשאות נבעלה או לא, חכמים קבועו 'מידה' – כל אישת נשאות, מכיוון שחזקתה שתבעל בעולה, נכנסת תחת הקטגוריה ההלכתית של בעולה.

השו"ע פוסק את דין הבריתא, שמי נשאת, אבילו יש עדים שלא נבעלה, כתובתה מנה.

¹¹ כך גם הבין ה"חיליקת מוחוקק" (בן העור סז, ג) ברמב"ם. אמנם ה"בית שמואל" (שם, ס"ק ב) דיים הפו, שמכיוון שהרמב"ם לא כתוב בפירוש 'אבילו יש עדים', משמעו שאם יש עדים הפסידה כתובתה.